

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

İletişimin Doğuşu: Köken Dil ve Dillerin Çeşitlenmesi

The Birth of Communication: The Origin of Language and the Diversification of Languages

Ferruh Kahraman

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Assist. Prof., Dokuz Eylül University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Rhetoric
İzmir / Türkiye
ferruhkahrman@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5104-8325>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1095393

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 29.03.2022
Accepted / Kabul Tarihi: 01.06.2022
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Kahraman, Ferruh. "İletişimin Doğuşu: Köken Dil ve Dillerin Çeşitlenmesi". *Marife* 22/1 (2022): 91-111. <https://doi.org/10.33420/marife.1095393>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

| İletişimin Doğuşu: Köken Dil ve Dillerin Çeşitlenmesi

Özet

Çalışmanın konusu, iletişimin doğuşu: Köken dil ve dillerin çeşitlenmesidir. Makalede ilk dilin ortaya çıkışı ve dillerin çeşitlenmesi konusunda ileri sürülen tevkiflik, doğalcılık, uzlaş ve meleke teorisi gibi farklı görüşler, değişik paradigmlar etrafında değerlendirilmiştir. Mevcut iletişim çalışmalarında dil, daha çok önemi ve işlevi yönünden değerlendirilmekte; köken dil ve dillerin tarihsel süreç içerisindeki değişiminden yeterince bahsedilmemektedir. Günümüz bilim anlayışı daha çok pozitif bilime göre hareket ettiği için meseleyi sadece açıklama merkezli ele almakta, dil ve iletişimin kökenlerine inmemektedir. Bir diğer problem de çağdaş bilim paradigmlarının dili ve iletişimi uzlaş teorisine göre açıklamalarıdır. Oysaki İslâmî ilim yaklaşımında dilin çok yönlü değerlendirildiği görülmekte; dilin doğuşu, dilin tevkifi olup olmaması, kökeni ve dillerin çeşitlenmesi gibi konular etraflıca ele alınmaktadır. Tevkifliliği kabul etmek aynı zamanda doğalcılık, uzlaş ve meleke teorisini de kabul etmek anlamına gelmektedir. Modern bilimlerde de elbette bazı dil çeşitlerine değinilmiştir, fakat bu sadece günümüz dillerini gruplara ayırıp tasnif etmekten ibaret kalmıştır. İslâmî ilim anlayışına göre dil ile iletişimi insan icat etmemiştir. Bir köken dil vardır ve bu köken dil, Hz. Âdem'e ilâhî bir bildirimle öğretilmiştir. Zira Kur'an'da "Allah Adem'e isimleri öğretti" beyânı ve Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e "isimlerden haber ver" diye hitap etmesi, Hz. Âdem'in de bu isteği anlayıp cevap vermesi (el-Bakara 2/33) Hz. Âdem'in bir dil bildiğine işaret etmektedir. Kur'an'da Hz. Âdem'in ve Hz. Havva'nın yasak ağaca yaklaşmaları ve sonrasında yaptıkları tövbeyi anlatan âyetlere bakıldığında onların bir dil bildiği açıkça görülmektedir. Bu âyetler düşünce ve algıları, kelime ve kelime grupları ile ifade etme anlamında iletişimin ilk insanla beraber başladığının delilleridir. Ampirik delillere bakıldığında da duygu ve düşüncelerini en açık ve en mükemmel şekilde anlatan varlığın sadece insan olduğu görülmektedir. İnsanın bu özelliği "Allah insanı yarattı, ona beyânı öğretti." (er-Rahmân 55/3-4) âyetiyle belirtilmiştir. Hatta dilin ve iletişimin gelişmiş açıklamaları olan edebî sanatların ilk insanlar tarafından da kullanıldığına dair Kur'an'da sarih ifadeler vardır. Örneğin Hz. Âdem'in talihsiz oğlu Kâbil, kıskançlık neticesinde kardeşi Hâbil'i öldürdüğünde ne yapacağını bilememiş, çaresizlik içerisinde bocalarken yeri eşeleyen kargadan cesedi gömeceğini anlamış ve "Eyvahlar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmeyi beceremedim." (el-Mâide 5/31) demiştir. Onun bu açıklamaları bir durumu ifade etmenin yanı sıra temsilî teşbih ve istiare gibi beyân sanatlarını da içermektedir. Yukarıda anılan ve daha başka âyetler ilk dil ve köken dilin başlangıcı konusunda bize açık deliller sunmaktadır. Zira realite de bunu göstermektedir ki diğer canlılar beden dili ve birtakım seslerle iletişim sağlarken insanoğlu özellikle dil olarak tanımlanan belli harf, sözcük ve kelime kalıplarını kullanmaktadır. Dil sayesinde insanoğlu, bilgi aktarımı, kültürel süreklilik ve uygarlıktaki ilerlemeyi meydana getirmiştir. Bu özellik sadece insan türüne aittir. İnsanın sosyal bir varlık olması sebebiyle etkinliklerinin tümü iletişimle özellikle de dille gerçekleşmektedir. İslâmî ilimlere göre insanlık tarihi Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın Arafat'ta buluşup Mekke'ye yerleşmesi ile başlamış; sonra Hûd kavminde olduğu gibi insanlık güneye; Semûd kavminde görüldüğü batı Arap yarımadasına, oradan Lübnân, Süriye ve Mısır'a geçmiş olmalı; Mısır'dan da tüm Afrika'ya yayılmış olmalıdır. Kuzeyde ise Mezopotamya ve Anadolu üzerinden insanlık Asya ve Avrupa'nın ücrâ bölgelerine dağılmıştır. Dillerin çeşitlenmesi de yine bu bölgeler üzerinden önce köken dilden Sâmî-Hâmî, Hint-Avrupa ve Ural-Altay dillerine sonra da alt dillere ayrılmış olmalıdır. Çalışmanın amacı köken dil, köken dilin öğrenilme şekli ve dillerin çeşitlenmesinin ele alınmasıdır; önemi ise günümüz iletişim çalışmalarında yer almayan köken dil ve mahiyeti üzerine açıklama yapmasıdır. Çalışmada nitel yöntem tekniklerinden kabul edilen doküman incelemesine başvurulmuş; köken dil, köken dilin öğrenilme şekli ve dillerin çeşitlenmesiyle ilgili eserler değerlendirilmiş; dil ve iletişime alakalı çalışmalara başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, İletişim, Dil, Köken, İsimler.

The Birth of Communication: The Origin of Language and the Diversification of Languages

Summary

The subject of this study is the birth of communication: The origin of language and the diversification of languages. In the article, different views such as tawqîfi (divine teaching), naturalism, reconciliation, and capability theory, which have been put forward about the emergence of the first language and the diversification of languages, are evaluated around different paradigms. In the current communication studies, language is mainly assessed in terms of its importance and function; the origin of the language

and the change of languages in the historical process are not mentioned enough. Since today's understanding of science acts primarily according to positive science, it deals with the issue only in a descriptive way and does not go down to the origins of language and communication. Another problem is that the paradigms of modern science explain language and communication according to the theory of compromise. However, it is seen that language is evaluated in many ways in the Islamic science paradigm; issues such as the birth of language, whether language should be divine teaching, its origin and the diversification of languages are discussed thoroughly. Because accepting divine teaching also means accepting naturalism, compromise, and capability theory. Of course, some types of languages have been mentioned in modern sciences, but this has only consisted of dividing and classifying modern languages into groups. According to the understanding of Islamic science, the language of origin was taught to Adam by a divine declaration. Because the fact that Allah Almighty addresses Adam in the Qur'an as "tell me the names"; Adam also understands and responds to this request (al-Baqara 2/33) indicates that Adam knows a language. It is clear from the verses in the Qur'an that Adam and Eve approached the forbidden tree and then repented, they know a language. These verses are evidence that communication began with the first person in the sense of expressing thoughts and perceptions with words and groups of words. Looking at the empirical evidence, it also seems that the being who most clearly and perfectly describes his feelings and thoughts is human. This feature of human is described through the verse that "Allah created human being, He taught him how to distinguish" (al-Rahmān/3-4. In fact, there are clear statements in the Qur'an that the first people also used the literary arts, which are advanced descriptions of language and communication. For example, Kābil/Cain, the unfortunate son of Adam, did not know what to do when he killed his brother Habel/Abel as a result of jealousy, then he realized that he would bury the body from the raven digging up the ground while he was vacillating in despair, and said, "Alas for me, I didn't manage to be as big as this raven and cover up my brother's body" (al-Māida 5/31). In addition to expressing a situation, these explanations of his also include the arts of beyān such as temsili teşbih and istiāre. The above-mentioned and other verses give us clear evidence of the beginning of the first language and the language of origin. Because reality shows that while other living things communicate with body language and some sounds, human beings use certain letter, word and word patterns that are specifically defined as language. Thanks to language, mankind has created the transfer of knowledge, cultural continuity, and progress in civilization. This feature belongs only to the human species. Since man is a social being, all his activities are realized through communication, especially language. According to Islamic sciences, the history of mankind began with Adam and Eve meeting in Arafat and then settle in Mecca; then, as in the case of the people of Hud, humanity must have passed to the south; to the western Arabian Peninsula, where it was seen in the Thamud people, from there to Lebanon, Syria and Egypt; and from Egypt it must have spread to all of Africa. In the north, humanity has spread to the remote regions of Asia and Europe through Mesopotamia and Anatolia. The diversification of languages should also be divided into Sami-Hami, Indo-European and Ural-Altay languages from the language of origin first through these regions, and then into sub-languages. The aim of the study is to examine the origin language, the way of learning the origin language and the diversification of languages; its importance is to explain the origin language and its nature, which is not included in today's communication studies. In the study, a document review accepted from qualitative method techniques was applied; studies related to the origin language, the way of learning the origin language, and the diversification of languages were evaluated; works related to language and statement were applied.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Communication, Language, Origin, Names.

Giriş

İletişim; karşılıklı ilişki içerisinde olmak, duyguları açığa çıkarmak, meramı anlatmak, paylaşmak, insanların düşünce ve davranışlarını yönlendirmek, onlardan fikir, bilgi ve geribildirim almak amacıyla ortaya koydukları bir etkileşimdir. Canlılar dünyasında tüm varlıklar birbiriyle iletişim halindedir. Bir aslanın avlanması, avını familyasıyla paylaşması ve düşmanlarını etrafından uzaklaştırması bir nevi iletişimdir. İletişim seslerle, vücut hareketleriyle ve kelimelerle kurulmaktadır. Fakat muhatap olmadan iletişimin gerçekleştirilmesi mümkün değildir. İnsanlar hayvanlar

gibi ses ve vücut hareketleriyle anlaşılabilir de kelimelerle iletişim sadece insanlara hastır. Türkçede kelimelerle iletişime konuşma denilmektedir. Konuşma dille gerçekleşmekte; dil, kültürel kurumların temeli ve şartı olarak kabul edilmektedir. Zira kültür ve değerler sadece dil aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Hatta kültürleri birbirinden farklı kılan özelliklerin başında dil gelmektedir. Konuşma dilinin yanı sıra insanlar işaret, simge, jest, mimik ve yazı gibi iletişim araçları da kullanır. İşitme engellilerle iletişim işaret diliyle, görme engellilerle ise özel bir yazıyla gerçekleştirilmektedir. Kültürel yaşamın bir parçası olan şiir, dans, müzik ve resim gibi sanat dallarının da kendine has bir dili vardır ve bu diller evrensel kabul edilir.

Lafızla iletişim Arapçada "beyân" kavramıyla ifade edilmektedir. Beyân, *bil-dirme*,¹ *ifade etme*² ve *bir şeyi açıklama*³ manalarında Kur'ân'da üç defa kullanılmıştır. Bir hadîste de beyân için "*Ifadenin bazıları o kadar etkilidir ki büyüğü bir tesire sahiptir*" buyrulmuştur.⁴ Edebiyatta ise beyân; iletişimi sağlamak için deneyim kazanıp bu tecrübeyle duygu ve düşünceleri muhataba değişik yollarla aktarmaktır. İletişim ise beyandan daha kapsamlı olup sözlü, görsel ve yazılı iletişimlerin yanı sıra işaret, simge, jest, mimik gibi her türlü etkileşimi kapsamaktadır. Buna göre iletişim; ittisâl, delalet, işaret ve gösterge anlamlarına da gelmektedir.⁵ Ancak iletişim içerisinde beyânın ayrıcalıklı bir yeri olup diğerleri onun cüzleri, tamamlayıcıları ve yardımcılarıdır.⁶ İnsanlar davranışlarını yönetmek ve birbirleriyle etkileşime girmek için anlamlara ihtiyaç duyarlar. Anlamların oluşması için de kendilerine bir mana dünyası inşa etmeleri ve onunla yaşamaları gerekir. Bu anlamlar Hz. Âdem'e Yüce Allah tarafından öğretilirken daha sonraki toplumlar bunları kendileri inşa etmişlerdir.⁷

Literatüre bakıldığında sadece köken dili ve dillerin çeşitlenmesini ele alan bir esere rastlanmamıştır. Tabi ki İslâmî ilimlerde, dil biliminde, tarih, sosyoloji, antropoloji ve arkeoloji çalışmalarında dile belli ölçüde değinilmiştir. İslâmî alanda özellikle Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî (ö. 392/1002) ile Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) öne çıktığı görülmektedir.⁸ Son dönemde ise Demir'in, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi: Hz. Âdem'in Dili*,⁹ Bickerton'un *Âdem'in Dili* adlı kitapları¹⁰ ile Yaqoop'un *İslâmî Kaynaklar Açısından*

¹ Âl-i İmrân 3/138; Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009).

² er-Rahmân 55/3.

³ el-Kiyâme 75/19.

⁴ Ebû Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Mustafa Dîbu'l-Buğa (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Nikâh 47 (No. 5146).

⁵ M. Naci Bolay, "Delâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/119.

⁶ Barry Sanders, *Öküzün A'sı*, çev. Şehnaz Tahir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 13.

⁷ Ebû'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd*, thk. Saîd Temîm (Beyrut: Müesseseti'l-Kütübü's-Sekâfe, 1416), 46.

⁸ bk. Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1376/1956), 1/69-73; Fbû'l-Fazl Celâleddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâi'hâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/13.

⁹ Ramazan Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi: Hz. Âdem'in Dili* (İstanbul Hâcêgân Akademi Kitaplığı, 2009), 19.

¹⁰ Derek Bickerton, *Âdem'in Dili* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), 23.

Peygamberlerin Konuştuğu Diller makalesi öne çıkmaktadır.¹¹ Buna Güceyüz'ün *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü* adlı doktora tezi de ilave edilebilir.¹² Demir'in çalışmasında köken dil, sadece Arap dilbilimcilerine göre ve Hz. Âdem özelinde incelenmiştir. Bickerton'un eserinde ise diller evrimsel ve seküler bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Yaqoop'un makalesinde peygamberlerin konuştuğu diller, İslâmî kaynaklarla sınırlı tutulmuştur. Ancak dil ve dillerin çeşitlenmesi sadece İslâmî ya da Bickerton'un yaptığı gibi modern kaynaklarla sınırlı tutulmayacak kadar geniş bir perspektiften bakmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada, köken dil ve dillerin çeşitlenmesi konusunda İslâmî kaynaklar temel alınmakla beraber pozitif bilimlerin verilerinden yararlanılmış, mukayese amaçlı bazı antik düşünür ile modern dilbilimcilerin görüşlerine yer verilmiş, bazı kil tabletler ile kitabelerden de istifade edilmiştir. Ampirik veriler değerlendirilirken başta tarih olmak üzere antropoloji, arkeoloji, kültür tarihi gibi bilimlerden de yararlanılmıştır.

1. Köken Dil

Modern bilimler; doğa ve toplum bilimleri alanında yapılan çalışmalarla öne çıkmıştır. Modern bilim tabiri genel bir ifadedir ki içerisinde pek çok farklı bilim paradigmasını barındırmaktadır. Batıdaki felsefi yaklaşımlar neticesinde pozitivist, hermenötik ve Marksist pek çok bilimsel yaklaşım ortaya çıkmıştır.¹³ Daha sonra bunları feminist ve postmodernist bilim anlayışları takip etmiştir. Modern bilim yaklaşımlarının çoğu Hıristiyan bilgi anlayışını reddettikleri ve bilimsel referans olarak Kitâb-ı Mukaddes yerine antik filozofları kendilerine rehber edindikleri için çalışmada antik çağ düşünürlerine de yer verilmiştir.

1.1. Antik Çağ Düşünürlerine Göre Köken Dil

Dil, köken dil, dillerin ortaya çıkışı ve çeşitlenmesi antik çağ düşünürlerinin dikkatinden kaçmamış; felsefe tarihi içerisinde dille alakalı bir hayli farklı görüş ortaya atılmıştır.¹⁴ Antik çağ düşünürlerine bakıldığında dil konusunda *tevkîfîlik*, *doğalcılık*, *uzlaşma* ve *işlevsellik* olmak üzere başlıca dört yaklaşımın olduğu görülmektedir. Efesli filozof Herakleitos (M.Ö. 475) dilin tanrı tarafından öğretildiğini kabul etmiştir.¹⁵ Bu kabul Hz. Âdem'e öğretilen isimleri hatırlatmakta ve ilk dilin tevkîfî olduğunu savunan İslâm âlimleriyle benzerlik göstermektedir. Sokrates (M.Ö. 399) dil konusundaki açıklamalarında uzlaşmacılık yaklaşımına yakın bir tutum sergilemiş; dilin insanlar tarafından oluşturulduğunu belirtmiş ve dilin genişletilmesi konusunda da yetkili kişilerin filozoflar olduğunu belirtmiştir.¹⁶

Platon (M.Ö. 347) varlığa verilen adları; doğalcılık ve uzlaşmacılık teorileri

¹¹ Luay Hatem Yaqoop, "İslâmî Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 391, 392.

¹² İsa Güceyüz, *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 11

¹³ Doğan Özlem, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Notos Yayınları, 2019), 106.

¹⁴ Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir?* (İstanbul: Cem Yayınları, 1996), 123-126.

¹⁵ Mustafa Sâdik er-Râfi, *Târihu edebi'l-Arab* (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1999), 57.

¹⁶ Plato, "Cratylus", *Complete Works: Dijital Edition*, ed. John M. Cooper (Indianapolis: Phackett Publishing Company, 1997), 388e-392c.

etrafında değerlendirmiştir. Doğalcılık görüşüne göre adlar; varlıkların isimleri olup isimler, varlığın doğası ve özü arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır.¹⁷ Diğer bir tabirle doğalcılık, sözcükler ile nesnesi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Dillerdeki bütün kelimeler önce şırl şırl ve hav hav gibi doğadaki bir sesin yansıması iken zamanla değişime uğrayarak farklı telaffuzlara dönüşmüştür.¹⁸ Mesela masa tabiri masanın özelliklerini açıklamaktadır. Platon, hocası Sokrates'le birlikte dillerin doğalcılık teorisine göre oluşup oluşmama durumunu tartışmış; tercihini bir toplumda etkileşim halinde bulunan insanlar arası soyut bir sözleşmenin ürünü olduğundan yana kullanmıştır. İsimlerden sonra Platon, iletişim aracı olan dil meselesine değinmiş; dili fikirlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak görmüştür.¹⁹ İsimle nesne arasındaki ilişki üzerinde duran Platon, doğalcılığı tamamen reddetmese de zamanla bu isimlerin değişime uğradığını kabul etmiştir. Platon'a göre dilin kökeninde bir doğallık olsa da insanlar, tarihsel süreç içerisinde dili genişletme, daraltma ve yeni durumlara göre isimler verme dirayetine sahiptir. Yine de bu işi avamın değil, gelişmiş bir zekaya sahip filozofların, düşünürlerin veya sanatçıların yapması gerekir.²⁰

Aristoteles (M.Ö. 322) doğalcılık teorisine karşı uzlaşma teorisine daha fazla ehemmiyet vermiş; bireyler arası sözleşme kurulurken isimlendirmede varlığının özüne dikkat edilip edilmeme konusu üzerinde durmuştur. Ona göre isimler toplumsal sözleşmeyle varlığa verilmiş fakat bu uzlaşmada varlığın özelliklerine ne kadar riayet edildiği sorusu çok önemlidir. Diller arası farklılıktan dolayı o, her dilde ortak bir özdeşliğin olmasını mümkün görmemiştir. Neticede Aristoteles, dili varlık, algılama, zihinde kavrama ve adlandırma olmak üzere dört yönlü değerlendirmiştir. Bu dört yönün ilki dıştaki varlığın hakikati, ikincisi bu varlığın duyularla algılaması, üçüncüsü ise manaların insan zihinde oluşması gibi özelliklerdir. Bu üç özellik, tüm insanlarda ortak iken dördüncüsü olan isimlendirme toplumlara göre farklılık göstermektedir.²¹ Demokritos (M.Ö. 370) da dil ve isimlendirme konusunda sözleşme kuramını kabul etmiştir.²²

1.2. Modern Dönem Düşünürlerine Göre Köken Dil

Modern dönemde Batılı dilbilimci ve düşünürler dil meselesine farklı yaklaşımlar; antik ve klasik dönemden kopuş göstererek farklı dil kuramları geliştirmişlerdir. Modern dönem dilci, sosyolog ve filozoflar bilimsel paradigma olarak nedenelliği, ampirizmi, natüralizmi, deney ve gözlemi kabul ettikleri için köken dil konusunda bir teori üretememişlerdir. Zira natüralizm ve ampirizm yöntemiyle dilin kökenine kadar gitmek, veri toplamak imkânsız olduğu gibi doğadaki seslerin taklidi anlamına gelen doğalcılık kuramını deneyimlemek de olanaksızdır. Din reddedildiği için ilâhî veriler de kullanılamamaktadır. Bu nedenle modernistler köken dilden ziyade dilin yapısı, değişimi ve toplumsal hayattaki önem ve işlevi üzerinde

¹⁷ Plato, "Cratylus", *Complete Works*, 384a, 387c-d, 435d-e.

¹⁸ Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 123.

¹⁹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: TDK, 2003), 1/55-57.

²⁰ Plato, "Cratylus", *Complete Works*, 384d-e.

²¹ Aristotle, "De Interpretatione", *Complete Works: Digital Edition*, ed. Jonathan Barnes (New Jersey: Princeton University Press, 1995), 16a, 26-29.

²² Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, 11.

durmuşlardır. Bunlar içerisinde Ellul (ö. 1994) İslâm âlimleri gibi Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e köken dili öğretmesini kabul etmiş; ondaki dil özelliğini insanın halife olması ile yakın anlamda açıklamıştır.²³

Modern dilbilimin kurucusu kabul edilen Saussure (ö. 1913), dilin kökenini araştırmanın boş ve anlamsız bir uğraş olduğunu ifade etmiştir. Saussure dilbilim konusunda bazı çalışma ve araştırmalar yapmış, iletişimde dil ile gösterge ayırımına gitmiş, dili göstergenin bir alt dalı şeklinde değerlendirmiştir.²⁴

Wittgenstein (ö. 1951), dilin toplumsal yönü üzerinde durmuş; dilin zihinden ziyade sosyal hayatın içerisinde taklit, gözlem ve simgelerle öğrenildiğini belirtmiş; doğruluğun ve anlamın resimle şekillendiğini söylemiştir. Sonrada şifreli konuşmak, muhatabı kandırmak veya dalga geçmek amacıyla bir dili genel kullanımının dışında farklı telaffuz ve anlamlarda kullanmak olan dil oyunlarından bahsetmiştir.²⁵ Wittgenstein'in dil oyunları teorisi; Kur'ân'da geçmişteki bazı kavimlerin Müslümanlarla alay etmek için bazı lafızların söylenişini ve anlamını değiştirmelerine benzemektedir.²⁶ Bunun yanında Batıda Wilhelm von Humboldt (ö. 1835), Nöldeke, (ö. 1930) Sapir (ö. 1939), Bloomfield (ö. 1949) ve Chomsky gibi dilbiliminde yetkin bilim insanları yetişmiştir. Barthes (ö. 1980), Jakobson (ö. 1982) ve Umberto Eco (ö. 2016) gibi araştırmacılar ise daha çok dil teorileriyle meşhur olmuşlardır.²⁷

Modern dilbilimciler arasında Chomsky'nin de ayrı bir yeri vardır. O, oluşturduğu evrensel dil bilgisi teorisinde, toplum içerisinde gözlem yaparak insanların sınırlı sözcük ve gramer yapısıyla sınırsız cümle kurduğunu keşfetmiştir. Özellikle ırkı ve tebaiyeti ne olursa olsun bütün çocukların dil öğrenme hızının aynı ve mükemmel olduğunu fark etmiş; dünyadaki tüm çocukların dil öğrenme aşamasında gramer ve telaffuzda benzer yanlışlıklar yaptığını ispat etmiştir.²⁸

Barthes, Saussure'nin yapısal dil kuramını daha da geliştirmiş ve semiyolojiyi kurmuştur.²⁹ Barthes, yapısalcılığın temelini dilbilim olduğunu söyleyerek tüm simge, resim ve şekilleri de dil olarak kabul etmiştir.³⁰ Oysaki bu açıklama Saussure ile çeliştiği gibi dili delâlet kapsamına alan İslâm âlimleriyle de çalışmaktadır. İslâm âlimlerine göre iletişim dilden daha geniş olup bunların hepsine delâlet denilmektedir. Dil delâletin sadece bir alt dalı ve en önemli şubesi olarak görülmektedir. Barthes ise, tam tersi bir değerlendirmeye dili yani semiyolojiyi konuşma başta olmak üzere tüm simge, sembol ve işaretleri hatta kültürü de içine alacak şekilde yorumlamıştır. Hatta o, semiyolojinin sosyal antropolojiyi bile kapsadığını savunmuştur.³¹

Toplum bilimleri içerisinde sosyologlar toplumu dil, ekonomi, eğitim, din,

²³ Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Aslan (İstanbul: Egin Yayınları, 2012),84.

²⁴ Ferdinand de Saussure, *Genel Dil Bilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985), 117.

²⁵ Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kant (İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006), 10-70.

²⁶ en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41.

²⁷ bk. Zeynel Kiran – Ayşe Kiran, *Dilbilime Giriş* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2018), 201-289.

²⁸ Noam Chomsky – Michel Foucault, *The Chomsky-Foucault Debate on Human Nature* (New York: The New Press, 2006), 4, 5.

²⁹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 596.

³⁰ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akinhay (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınlar 1998), 356.

³¹ Giddens, *Sosyoloji*, 596.

hukuk, aile gibi farklı kurumlara ayırmışlar; benliğin, toplumun ve kültürün dille kurulduğunu söyleyerek dile kurucu bir öge olarak önem vermişlerdir. Batılı ilk sosyologlardan olan Durkheim (ö. 1917) de bu gerçeğe dikkat çekmiş; araştırmalarında dilin ayrıcalıklı konumuna işaret etmiştir. Onu artan bir şekilde diğer sosyologlar takip etmiş; birbiriyle zıt teorilere sahip olan sembolik etkileşimcilikle yapısalılık; fenomenoloji ile postyapısalılık gibi kuramların da odak noktası dil olmuştur. Durkheim, dil-toplum ilişkisini ele almış; dillerin toplumsal olgu olduğunu; olguların da bireyin üzerinde ve dışında duran bir yasa olduğunu belirtmiş; dilin ampirik olarak inceleneceğini söylemiştir.³² Bu açıklamalarıyla Durkheim'in köken dile girmediği; dillerin ferdi olmadığı ve toplumlar tarafından oluşturulan bir uzlaş (sözleşme) olduğu görüşünü kabul etmiştir.³³

Freud (ö. 1939) psikanalizini dil üzerinde kurmuş; ego ve bilinçdışı gibi yapısal özelliklerin dille oluştuğunu ve dil aracılığıyla baskı altında tutulduğunu ifade etmiştir. Dille sürekli yapılandırılan ve engellenen insanlar arzularını bilinç dışına itmektedir. Bilinçdışına ötelenen arzular da dil sürçmesi (lapsus) şeklinde yine dil, rüya, nevroz ve bazı davranışlarla görünür olmaktadır.³⁴ Bu nedenle Freud, dille baskılanıp bilinçdışına itilen istekleri yine dille tahlil etmiştir. Serbest çağrışım adı verilen yöntem, bireyin arzularının dille açıkça ifade edilmesidir.³⁵ İnsanlar toplumsal olarak dille baskılandığı için makbul olmayan bencillik, acımasızlık ve cinsellik gibi arzular daima saklanmaktadır.³⁶ Bilinçli ve bilinçdışı gibi tüm anlamlandırmalar dil aracılığıyla kişinin öznel yapısı ve yakın çevresinin etkisiyle düzenlenir.³⁷ Freud, Saussure'nin yapısal dil teorisinden etkilenerek dili çok önemli görmüştür.

Lacan (ö. 1981) da bilinçdışının dil sayesinde ve dilin nesnesi olarak oluştuğunu belirtmiştir.³⁸ Bu nedenle psikanalize bir dil tahlili demek daha uygundur.³⁹ Freud ve Lacan'ın görüşleri değerlendirildiğinde her ikisinin de dil-ego ve dil-karakter üzerinde yoğunlaştıkları görülür. Freud ve Lacan dilin kökenine girmemişler ancak insanı anlamada dili en önemli araç olarak kullanmışlardır. Onların insanı dille anlamaya çalışmaları, yaratılış kıssasındaki meleklerin Hz. Âdem'i dille tanımalarına benzemektedir.

Psikoloji ve psikanaliz ilminin otorite ve iktidar sahiplerine hizmet ettiğini söyleyen Foucault (ö. 1984) ise dil, söylem ve iktidarı tahlil ettiği eserlerinde bireylerin kontrol edilmek için söylemle inşa edildiğini söylemiş; maddî ve manevî bir şeye sahip olmanın aslında dile sahip olmak olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Sosyoloji kuramlarının hepsinde dile ayrı bir önem verilmiş; dil benliğin, bireyin, toplumsallaşmanın ve kültürün kurucu ögesi olarak görülmüştür. Mead (ö. 1931) benliğin dille oluşmasını *benlik tipolojisi*; Luckmann (ö. 2016) ve Berger (ö.

³² Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (New York: Free Press, 1982), 40.

³³ George Ritzer, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür (Ankara: Deki Yayınları 2014), 78.

³⁴ Saffet Murat Tura, *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 40.

³⁵ Sigmund Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz* (İstanbul: Say Yayınları, 1997), 262.

³⁶ Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, 263.

³⁷ Rosalind Coward - John Ellis, *Dil ve Maddecilik*, çev. Esen Tarım (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 20, 21.

³⁸ Jacques Lacan, *My Teaching* (İngiltere: Verso Press, 2008), 26.

³⁹ Lacan, *My teaching*, 26; Tura, *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, 115.

⁴⁰ Michel Foucault, *The Archeology of Knowledge* (New York: Random House, 1972), 138.

2017) de *toplumsal gerçekliğin öznel ve nesnel tarafı ile yapılaştırmacı bir ögesi* olarak görmüşlerdir. Sosyolog Luckmann ve Berger gerçekliğin toplumsal inşasının dil ve iletişimle sağlandığını belirtmişlerdir. Onlar, insanların gündelik yaşamlarını, etkileşim ve dille oluşturduklarını ifade etmişlerdir.⁴¹ Sosyolog Bourdieu (ö. 2002) da *habitus* kavramının benlik ve dille çok yakından alakalı olduğunu belirtmiştir.⁴² Bir başka sosyolog Geertz (ö. 2006) de dilin toplum için vazgeçilmez bir unsur olduğunu ve dilin kültürün özü olduğunu belirtmiş;⁴³ Filozof Gadamer (ö. 2002) ise dilin, insanlar arasında ortak bir zemin oluşturma anlamına gelen ufuklar kaynaşmasını sağladığını belirtmiştir. Eriksen de analog metaforuyla bireylerin öznel gerçekliklerini dille elde ettiğini söylemiştir.⁴⁴

1.3. İslâm Âlimlerine Göre Köken Dil

İslâm medeniyeti içerisinde dilci yönüyle öne çıkan Ebû Osmân el-Câhiz (ö. 255/869) gibi âlimler, dilleri, dillerin mahiyet ve kökenini sorgulamışlar; köken dilin kadîm Arapça olduğunu savunmuşlardır. Kadîm Arapça Hz. Âdem ve ilk insanlara tevkîfî olarak öğretilmiş, diğer diller de Arapçadan türemiştir.⁴⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004) Hz. Âdem ve ilk insanların hangi dili konuşabileceğini sorgulamış; tevkîfiliği savunarak dillerin köken bir dilden çeşitlendiğini kabul etmiştir.⁴⁶ İlerleyen süreçte dilciler; köken dilin nasıl ortaya çıktığı konusunda tevkîflilik, ıstılâhîlik, meleke ve doğalcılık olmak üzere dört yaklaşım öne sürmüşlerdir. Ancak tevkîfliğin ıstılâhîlik, meleke ve doğalcılık gibi diğer teorileri kapsadığı da unutulmamalıdır. Tevkîfliği savunan âlimlere göre sadece ilk dil ilâhî; diğerleri ise uzlaşıya dayanmaktadır. Bu da insanın yetenekleriyle gerçekleştiği için meleke teorisini kabul anlamına gelmektedir.

Doğalcılık yaklaşımı daha çok ilk çağ düşünürleri ile modern anlayışın bir ürünüdür. Köken olarak felsefe coğrafyasına dayanan İbn Cinnî, köken dil konusunda tercihini doğalcılıktan yana kullanmış; bunun zamanla uzlaşıya evrildiğini belirtmiştir. Doğalcılık teorisi, dillerin doğayı taklit sonucu oluştuğunu kabul eden yaklaşımdır.⁴⁷ İstılâhîlik kuramı ise modern bilimlerdeki uzlaş ve sözleşme teorisine yakın bir yaklaşım olup daha çok Mu'tezilîler tarafından savunulmuştur.⁴⁸ Meleke teorisi ise Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi âlimler tarafından yüksek sesle dile getirilmiştir. Fârâbî dillerin insanın yetenek ve

⁴¹ Peter Berger - Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008), 34.

⁴² Ümit Tathıcan - Güney Çeğin, *Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği*, drl. Güney Çeğin vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 315. 303-366.

⁴³ Clifford Geertz, *Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010), 19.

⁴⁴ Thomas Hylland Eriksen, *Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Üzerine Bir Deneme*, çev. Önder Otçu (Diyarbakır: Avesta Yayıncılık, 2000), 84

⁴⁵ Ebû Osmân el-Câhiz, *Resâilü'l-Câhiz*, thk. Abdüsselâm M. Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1964), 1/262; Râfi', *Târihu edebi'l-Arab*, 57.

⁴⁶ Ebü'l-Hüseyn b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa* nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, (Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 1389/1969), 1/50; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/13.

⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/69-73.

⁴⁸ Râfi', *Târihu edebi'l-Arab*, 63.

potansiyeli sayesinde oluştuğunu belirtirken⁴⁹ İbn Haldûn da insanın kavram üretmedeki becerisine vurgu yapmıştır.⁵⁰

İslâmî ilimler içerisinde müfessirler dilin köken olarak ta'limü'l-esmâ âyeti bağlamında isimlerin öğretilmesiyle başladığını kabul etmişlerdir. Kelâmcılar ise köken dili tevkîflik ve ıstılâhîlik teorisi bağlamında tartışmışlardır.⁵¹

Müfessirlerden Said b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Dahhâk b. Mülâzim (ö. 105/723), Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735)'ye göre köken dil; at, katır, deve, cin ve diğer varlıkların adının öğretilmesiyle başlamıştır.⁵² Said b. Ma'bed (ö. 150/767) İbn Abbâs'tan (ö. 68/688) aktardığı bir rivâyetle isimleri, varlığın adlarının yanı sıra insandaki konuşma ve düşünme yeteneğiyle açıklayarak meleke teorisine benzer bir görüş benimsemiştir.⁵³ Yüce Allah'ın insana ruhundan üflemiş olması da onun potansiyel olarak yaratıcılık özelliğine sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁴ Âyette insanın bu üstün konumunu belirtmek için halife ismi kullanılmıştır.⁵⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) de insanın halife olmasından yola çıkarak köken dilin tevkîfî diğer dillerin ise insanların yeteneği neticesinde sözleşmeyle kurulduğunu kabul ederek üçlü bir bakış açısını benimsemiştir. Mâtürîdî'ye göre dilin toplumsal hayattaki ayrıcalıklı konumu bile onun ilâhî yönüne işaret etmektedir.⁵⁶ Zira Yüce Allah, insanı bu dünyada hiçbir konuda yalnız bırakmadığı gibi dil konusunda da yalnız bırakmamış; dili mesajları için araç yapmış, peygamberler vasıtasıyla insanlara dini öğretmiştir.⁵⁷

İlk dönem İslâm âlimlerinin görüşlerine bakıldığında genel kabullerinin ilk dilin tevkîfî; diğer dillerin ise insanın kabiliyeti neticesinde ıstılâhî olarak geliştiği yönündedir. Bu görüş o kadar kapsamlı ve şümullüdür ki tüm dil teorilerini kapsamaktadır. Pek çok konuda Ehl-i sünnete muhalefet eden Mu'tezile, tevkîfîliğe de karşı çıkmıştır. İslâm'da köken dilin uzlaşa olduğunu ilk defa Mu'tezile'den Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303-916) ileri sürmüştür. Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324-935) ise bu konuda hocasına karşı çıkarak ilk dilin tevkîfî olarak öğretildiği üzerinde sıkça durmuştur.⁵⁸ Eş'arî selefleri gibi dilin asılda tevkîfî, fer'de ise ıstılâhî ve kıyâsî olduğunu

⁴⁹ Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *Harfler Kitabı*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayınları, 2008), 76; Ernst Von Aster, *Bilgi Teorisi ve Mantık*, çev. Macit Gökberk (İstanbul: Mehmet Sadık Kağıtçı Matbaası, 1945), 25.

⁵⁰ Abdurrâhman Muhammed b. Muhammed b. Hasen İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 2/851.

⁵¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyip el-Bâkullânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd* (Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/319-321; Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fî ûsûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2003), 1/474.

⁵² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/252.

⁵³ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/252.

⁵⁴ Kâdî Nasîrüddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2011), 1/51.

⁵⁵ el-Bakara 2/30.

⁵⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1980), 99, 114, 125, 315.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 180.

⁵⁸ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, (Beyrût: Dâru'l-İhyâi't-Tûrâs, 1420), 2/396; Eş'arî'nin görüşleri için bk. Muhammed b. Hasen b. Furek, *Mücerred makâlâtî's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1987).

belirtmiştir.⁵⁹ Böylece o da Mâtürîdî gibi dil konusunda üçlü ve bütüncül yapıyı benimsemiştir.

Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403-1013) köken dilin tevkîfi olduğunu ifade etmekle kalmamış; beyân çeşitlerinden sayılan hal dili, jest, mimik ve işaretlerin de tevkîfi olduğunu savunmuştur.⁶⁰ Bâkılânî, Hz. Âdem'e öğretilen isimlerin mahiyeti konusunda birincisinin *dil*; ikincisinin ise *akıl sahibi canlıların isimleri öğrenme becerisi* olduğunu söylemiştir. Âyette geçen *küllehâ* ibaresi tüm cins ve türlerle tikel ve tümel bilgilerin öğretilmesi anlamına gelmektedir. Zira Hz. Âdem'e isimler cevher ve arazlarıyla; ilim için de nazar ve istidlâl yolları gösterilmiştir. İnsan, bu bilgiler ve yeteneği sayesinde hem dili hem ilmi hem de dilleri çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlilik de köken dilden sonraki dillerin ıstılâh yönüne işaret etmektedir.⁶¹ İbn Hazm (ö. 456/1064) ise köken dil konusunda tevkîfliği savunmuş;⁶² insanların ilâhî bir yar-dım olmadan kendi başlarına bir dil sistemi oluşturmasını imkânsız görmüştür.⁶³

Kelamcılardan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) köken dil konusunda tevkîliği savunmuş; diğer dillerin ise köken dilden türediğini söyleyerek ıstılâhîliği göz ardı etmemişlerdir.⁶⁴ Cüveynî, çocukların ana-babasından ve yakınlarından dil öğrenmesini delil göstererek dil, benlik, toplumsallaşma ve sosyo-kültürel konulara da dikkat çekmiştir. İnsanların dili yakın çevresinden öğrenmesi gibi Hz. Âdem de Yüce Allah'tan ilk dili tevkîfi olarak öğrenmiş; benlik ve sosyalleşmeyi de bu dille gerçekleştirmiştir.⁶⁵ Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) de ilk dilin tevkîfi; diğer dillerin ise bu dilden türediğini savunmuştur.⁶⁶ Gazzâlî seleflerinden farklı olarak meleke teorisine daha fazla değine-rek insandaki dil oluşturma kabiliyeti üzerinde de durmuştur.⁶⁷ Müfessirlerin ise dili; varlığın adları, meleke teorisi ve insanın kültür üretme özelliği olarak yorumladıkları görülmektedir.⁶⁸ Bu açıklamalara bakıldığında İslâm âlimlerinin dilin köke-ninde tevkîfliği; dillerin çeşitlenmesinde ise irade ve sözleşme kuramını kabul et-tikleri görülmektedir. Âyetlere bakıldığında da insanın dil oluşturmada yetenek ve potansiyeli olduğu görülmektedir. Hz. Âdem, Yüce Allah'ın "*İsimlerden haber ver*" cümlesini anlamış; daha sonra vahiy almış, tövbe etmiştir. Bunlar dille alakalı kav-ramlar olup onun tevkîfi olarak öğrendiği köken bir dile işaret etmektedir.⁶⁹

Mu'tezile âlimleri dillerin toplumlar tarafından tarihsel süreç içerisinde

⁵⁹ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân* (Amman: Dârü'l-Beşîr, 1996), 75-76.

⁶⁰ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, 1/319-321.

⁶¹ Geniş bilgi için bk. Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, 1/319-324.

⁶² Sa'düddîn Mesu'd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhü'l-Makâsıd*, thk. Abdurrahmân Umeyr (Kum: yy, 1371), 1/61-63.

⁶³ Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-ehvâ ve'l-milel ve'n-nihal* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1975), 1/31; 2/126.

⁶⁴ Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd*, thk. Saîd Temîm (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, 1416), 46; Neseî, *Tabsiratü'l-edille fi üsûli'd-dîn*, 1/474.

⁶⁵ Cüveynî, *el-İrşâd*, 1/474.

⁶⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/180-182; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/23.

⁶⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Maksâdü'l-esnâ fi şerhi meâni esmâillahi'l-hüsnâ*, thk. Bessâm Abdulvahab el-Camî (Kıbrıs: el-Cifân ve'l-Câbi, 1987), 7-10.

⁶⁸ Muhammed Mahmûd el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih* (Beyrût: Dârü'l-Ceyli'l-Cedîd, 1413), 1/31; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Fâtîha ve'l-Bakara* (Arabistan: Dârü İbn Cevzî, 1423), 1/119.

⁶⁹ Âyetler için bk. el-Bakara, 2/31; Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/171; er-Rûm 30/22; el-Beled 90/9.

ıstılâhî (sözleşme) olarak oluşturulduğunu savunmuşlar; Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşüyle paralellik gösteren ıstılâh yaklaşımını benimsemişlerdir.⁷⁰ Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de bu minvalde Ebû Haşim el-Cübbâ'nın (ö. 321/933) köken dil de dahil olmak üzere tüm dillerin ıstılâhîliğini savunduğunu aktarmaktadır.⁷¹ Bu görüşün Kadî Abdücabbar tarafından da kabulü iddiayı doğru çıkarmaktadır.⁷² Ancak bazı Mutezilîlerden Hz. Âdem'e öğretilen isimleri mucize şeklinde tevkîfî olarak açıklayanlar da vardır.⁷³

2. Dillerin Çeşitlenmesi

İlk çağ düşünürleri ile modern dönem bilim insanları genel olarak köken dilin sözleşmeyle kurulduğunu kabul etmişlerdir. Bazıları da ilk dilin doğayı taklitle başladığını ve toplumların çeşitlenmesiyle diğer dillerin farklılık göstererek oluştuğunu belirtmektedirler.⁷⁴ Ancak bu farklılık ve çeşitlenme konusunda ne belli bir mekân ne de belli bir toplum adı verebilmektedirler. Hatta bunların çoğu ampirist yöntemi benimsediği için köken dili araştırmanın boş ve anlamsız bir uğraş olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁵ Oysaki İslâm âlimlerinin geneli ne köken dili ne dillerin çoğalmasını ne de insanın dil yetisini ihmal etmişler; aksine dillerin nerede ve hangi şekilde çeşitlendiğini bile açıklamaya çalışmışlardır. Bu nedenle dillerin çeşitlenmesinin tarih, medeniyet tarihi, kültür, edebiyat, sosyoloji, antropoloji ve arkeoloji gibi bilimlerle de yakın alakası vardır. İnsanlık tarihi ve insanlığın genel serüveni bilinmeden dillerin çeşitlenmesini de anlamak mümkün değildir.

Kur'ân'a bakıldığında ırkların ve dillerin çeşitlenmesi ile ilgili üç farklı kavramın çok önemli olduğu görülmektedir. Bunlar; tek ümmet, kavim ve millettir. Tek ümmet, Hz. Âdem'den Hz. Nûh'a kadarki ırkların oluşmadığı döneme tekabül etmekte olup insanların birbirine yakın inanç, dil, ilim, ahlak ve kültür benimsedikleri anlamına gelmektedir. Bu sürece *köken ırk dönemi* de denilebilir. İkincisi kavimdir ki Hz. Nûh dönemiyle başlamış, ondan sonra Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Mezopotamya ve Mısır kavimleriyle bu çeşitlilik daha da artmıştır. Millet kavramı ise farklı kavimler içerisinde hak dine inanan insanlar veya yaşayan din anlamına gelmektedir. Zira Hz. Nûh'tan sonra kavimlerin sayısı artmış;⁷⁶ bu kavimler içerisindeki müminlerin ortak özelliklerini anlatmak için millet tabiri kullanılmıştır. Millet kelimesinin peygamberi Hz. İbrahim olmuştur. Peygamberliği süresince pek çok kavme tebliğde bulunan Hz. İbrâhîm ilerleyen süreçte pek çok kavmin atası olmuştur. Bu kavimler içerisinde de inananları millet-i İbrâhîm kavramı ve Kâbe tek bir toplum olarak birleştirmiştir. Millet bir nevi uluslararası inananlar topluluğunun uygulamaları anlamına

⁷⁰ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 2/175, 550.

⁷¹ İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân*, 75-76.

⁷² Ebû'l-Hasen Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fi ebvâbi tevhid ve'l-adl*, thk. İbrâhim Ebyarî (Kahire: Dârü'l-Misriyye, 1958), 7/101; Kâdî Abdülcebâr, *Tenzihü'l-Kur'ân ani'l-metâin* (Beyrût: Dâru'n-Nahde, ts.), 21-22.

⁷³ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, 7/101; Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *Edebü'd-dîn ve'd-dünya* (Dimeşk: Dârü'l-İbni'l-Kesir, 2008), 92.

⁷⁴ Plato, "Cratylus", *Complete Works*, 384d-e.

⁷⁵ Saussure, *Genel Dil Bilim Dersleri*, 117.

⁷⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Maarif*, thk. Servet Ukkâşe (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1401/1970), 19-24.

gelmektedir.⁷⁷

Hz. İbrâhîm döneminde kavimler çoğalmış ve insanlar dünyanın ücrâ yerlerinde farklı toplumlar oluşturmaya başlamışlardır. Kavimler çok olunca da her kavimden inananların ortak bir kimliğe sahip olduklarını anlatmak için millet tabiri kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in Bâbil'de yaşadığı varsayılarak onun Süryanice konuştuğu iddia edilmektedir. Bu bilgileri şüpheyile karşılamak gerekir.⁷⁸ İlk olarak Babilliler Arap ırkına mensup bir kavimdir. İkinci olarak o zaman Süryanî ırkının ve dilinin oluşup oluşmadığı bile belli değildir. Belli olan bir şey varsa Hz. İbrahîm döneminde Mekke'ye yakın bir bölgede Cürhümlüler yaşamakta onlar da Arapça konuşmaktadır. Özellikle Hz. İdrîs, Hz. Nûh ve Hz. İbrahîm'in dili konusunda yapılan hata; onlara kendilerinden sonra ortaya çıkan ırkların dillerinin izafe edilmesidir. Bu, günümüz Anadolu'sunda Türkçe konuşulmasından yola çıkarak Hitit, Lidya, Urartu, Roma ve Bizans halklarının da Türkçe konuştuğunu iddia etmek gibi bir şeydir.

İslâmî kaynaklar, Hz. Âdem'in dünya hayatına Mekke'de başladığını kabul etmekte ve tüm insanların farklı coğrafyalara buradan yayıldığını ifade etmektedir.⁷⁹ Aslında hac da bir nevi ataların vatanını ziyaret ederek onların yurdunda, onlar gibi Yüce Allah'a kulluk yapma amacını taşımaktadır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bilimsel malumatlar ile *Müzdelife* kelimesinin anlamından yola çıkarak Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın orada birbirlerine yaklaştıklarını Arafat'ta buluştuklarını ve Safa-Merve'de yaşadıklarını bildirir.⁸⁰ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) gibi bazı âlimler de Hz. Âdem başta olmak üzere ilk insanların Cidde'de yaşadığını kabul ederler. Bu konuda Cidde kelimesinin "nine" anlamına gelmesi ve Hz. Havvâ'nın kabrinin de orada olmasını delil gösterirler.⁸¹ Harman gibi bazı araştırmacılar da Hz. Havvâ'nın Mekke'den Cidde'ye göç ettiği ve orada vefat ettiği bilgisini vermektedir.⁸² Buna göre ilk insanlar hayata Mekke'de ve bir mabet etrafında başlamışlar; daha sonra Cidde'den tüm dünyaya yayılmışlardır.

İslâmî kaynaklar, Hz. Âdem, Hz. İdrîs, Hz. Nûh ve Hz. Hûd gibi ilk dönem peygamberlerinin Mekke ve Hicaz'a yakın bir bölgede yaşadıklarını belirtmektedir. Modern bilimler de ilk yerleşim yerlerinin yine bu bölgeler ya da bu bölgelere yakın coğrafyalar olduğunu söylemektedir.⁸³ Bu bilgilere göre Hz. Âdem'in dünya hayatına Mekke'de başladığı rahatlıkla söylenebilir. Mekke, Kâbe etrafında kurulmuş bir şehirdir.⁸⁴ Hatta Kur'ân Mekke'nin dünyanın ilk yerleşim yeri olduğunu *Ümmü'l-Kurâ*

⁷⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, t.s), 4/ 2223.

⁷⁸ Ahmed İbrâhim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Aşur (Beyrût: Dâr İhyai't-Türâs el-'Arabî, 2002), 6/14; Hüseyin Muhammed ed-Diyarbekrî, *Târîhu'l-ğamîs fî ahvâli nefesi nefîs* (Beyrût: Dâru Sâdir, ts.), 9/56.

⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyasu Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ* (İstanbul: Başbakanlık K.M. Kültür Yayınları,1972), 1/17.

⁸⁰ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l- mesîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/59.

⁸¹ Kurtubî, Ebü Abdullah el-Ensârî, *el-Câmi'li aḥkâmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2010), 1/218.

⁸² Ömer Faruk Harman, "Havvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/545.

⁸³ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2001), 104.

⁸⁴ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 38.

(ilk yerleşim yeri) ifadesiyle açıklamaktadır.⁸⁵ Ancak Hz. Âdem, Mekke'de yaşadığına göre hangi dili konuşmaktadır? Bu konuda onun bütün dilleri veya sadece Arapça konuştuğuna dair rivayetler vardır.⁸⁶ Onun bütün dilleri konuştuğu rivayeti, insanın dil oluşturma potansiyeline işaret etmelidir. Onun Arapça konuştuğu görüşü realiteye daha uygun düşmektedir. Zira ilmî veriler bize tarih boyunca Mekke ve civarına sadece Arapça konuşan insanların hâkim olduğunu söylemektedir. Tarih kitapları da Hicaz bölgesinin hiçbir zaman başka bir toplum tarafından istila edilmediğini belirtmektedir. Kur'ân'da buna işaretler vardır. Dolayısıyla Mekke ve civarında tarih boyunca hep Arapça konuşulmuştur. Bu bilgileri bazı rivayetler de desteklemektedir. İbn Abbâs, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayetle Cennet ehlinin dilinin Arapça olduğunu belirtmektedir.⁸⁷ Ebû Hüreyre (ö. 58/678) de Hz. Âdem'in yaratıldığında *Elhamdülillah* dediğini Hz. Peygamber (s.a.s.)'den aktarmış ve onun Arapça konuştuğunu belirtmiştir.⁸⁸ Bu rivayetler ve tarihi bilgiler ışığında Hz. Âdem'in Arapça konuştuğu kabul edildiğinde Hz. İdrîs, Hz. Nûh ve Hz. Hûd'un da Arapça konuştuğu kabul edilmelidir. Zira kronolojik olarak Hz. Âdem'den sonra Hz. İdrîs, Hz. Nûh ve Hz. Hûd gelmektedir. İslâm âlimleri Hz. Hûd'un Yemen coğrafyasında yaşamasından dolayı onun Arapça konuştuğu konusunda hiç tereddüt etmemişlerdir.⁸⁹ Ancak Hz. Âdem, Mekke veya oraya yakın bir bölgede yaşadığı halde onun konuştuğu dil konusunda şüpheye düşmüşlerdir. Aynı şekilde ilk dönem peygamberlerinden olan Hz. İdrîs'e de farklı diller izafe edilmiştir. Hz. İdrîs döneminde kavim ve uluslar oluşmamışken dil nasıl oluşsun?! Aynı durum Hz. Nûh için de geçerlidir. Zira kavimler onun döneminde yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.⁹⁰

Hz. İdrîs ve Hz. Nûh ilk çağ peygamberleridir. Onlar döneminde hem ırkların hem de dillerin çeşitlenmesi için yeterli bir zaman geçmemiştir. Kur'ân, tarihin ilk dönemlerinde insanların *tek ümmet* olduklarını ifade etmektedir.⁹¹ Müfessirler de insanların tek ümmet olarak yaşadığı dönemi Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasında yaklaşık on asırlık bir süreye tekabül ettiğini belirtmektedirler.⁹² Tek ümmet; dil, din, değer, kanun, ahlak, sembol, ilim ve teknoloji birliği anlamına gelmektedir.⁹³ Tarihin başlangıcındaki bu tek ümmet; köken ırk olarak da açıklanabilir. Müfessirlerin tek ümmet açıklaması modern bilimlerdeki kültür veya toplumsal özdeşlik anlamına gelen

⁸⁵ eş-Şûrâ 42/7.

⁸⁶ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecîd (Musul: Mektebetü'l-Ulûm vel-Hikem, 1983), 11465, 11/185; Ebû Abdullah el-Hakîm en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkader Atta (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 7000, 4.

⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 11/185; Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4.

⁸⁸ Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 7681, 4/292; Ebû Muhammed Mekkî Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihi* (eş-Şarîka: Mecmuatu Buhûsî'l-Kitâb, 2008), 1/225.

⁸⁹ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, Muhammed Subhî Hallak (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001/1421), 6/264; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr* (Kahire: el-Hey'el-'Amme lî'l-Kitâb, 1990), 12/95; Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1988), 361, 2/77; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Dâru's-Sa'ade, 1974), 1/167.

⁹⁰ Yaqoob, "İslâmî Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller", 392, 393.

⁹¹ el-Bakara 2/213; Yûnus 10/19.

⁹² Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1407/1997), 1/253; Tekvin 07/1-24, *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitap-ı Mukaddes Şirketi, 2003)..

⁹³ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât fî ğarîbî'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, b.y.) 23.

dil, inanç, değer, kanun, ahlak, sembol, ilim ve teknoloji birlikteliğine benzemektedir.⁹⁴ Bu da bize ilk dönem insanların ortak inanç, dil ve kültüre sahip olduklarını göstermektedir. Tek ümmet ifadesi tarihin başlangıcı olan Hz. İdrîs döneminde ırkların ve dillerin oluşmadığını göstermektedir. Bu nedenle Hz. İdrîs'in Hz. Âdem'den ayrı bir dil konuştuğunu söylemek hem tek ümmet ifadesine hem tarihi verilere hem de akla ters düşmektedir. Buna rağmen bazı kaynaklar Hz. İdrîs'in adından yola çıkarak Arap olmadığını, Süryanî olduğunu ve Süryanice konuştuğunu nakletmektedir. Ancak İdrîs'in kökü olan d-r-s'ye bakılırsa Arapçaya da yakın olduğu görülecektir. Buna rağmen Hişam el-Himyeri Hz. İdrîs'e verilen sahifelerin Süryanice olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵ Irklar oluşmadan dillerin oluştuğunu iddia etmek realiteye aykırı düşmektedir. Tarihin ilerleyen dönemlerinde Hz. İdrîs'in yaşadığı bölgelerde Süryanice konulmuştur fakat bu daha sonraki dönemler için geçerlidir.

Tek ümmet ifadesinden yola çıkıldığında Hz. İdrîs ile Hz. Nûh'un Süryanice gibi bir dil değil de onların Hz. Âdem'in dili olan köken dili konuştuğu daha mantıklıdır. Peygamberimizin yedi harf hadîsi bile Arapçaya yakınlıklarından dolayı bazı araştırmacılar tarafından Habeş, Nabat ve Süryanî lehçeleri olarak açıklanırken⁹⁶ tarihin ilk dönemlerinde dillerin birbirinden uzaklaşması, çeşitlenmesi ve müstakil birer dil olması mümkün görünmemektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Hicretin 4. yılında Zeyd b. Sabit (ö. 45/665)'ten İbraniceyi öğrenmesini istemiş; Zeyd de bu dili bir ayda öğrenerek Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelen mektupları hem Arapçaya çevirmiş hem de muhataplara İbranice yazılar yazmıştır.⁹⁷ Asırlar sonra İbn Teymiyye de Tevrat'tan bazı İbranice ifadeleri ehl-i kitabın Müslüman olanlarından dinlediğini, anladığını ve kelimelerin neredeyse Arapçayla aynı olduklarını ifade etmiştir.⁹⁸

İslâm âlimleri Arâmî, Fenike, İbrânî, Yemen, Bâbil ve Asur lehçelerini hep kadîm Arapçanın bir şubesi olarak kabul etmekte; bunu bazı Batılılar da tasdik etmektedir.⁹⁹ Son dönemlerde ise diller ayrıntılı bir şekilde tasnif edilmeye başlanmış, buna bağlı olarak Arapça ve benzerleri kadîm Arapça değil de Sâmi dilleri olarak adlandırılmıştır. Schlozer; Arâmî, Fenike, İbrânî, Kureyş, Yemen, Bâbil ve Asur lehçeleri için kadîm Arapça yerine *Sâmi dilleri* adını vermiştir. Antropolog Eichhorn da 18. yüzyılın sonlarında Araplar ve onların yakınlarına Batılılar tarafından Sâmi denildiğini aktarmaktadır.¹⁰⁰ Sâmi kelimesini Hz. Nûh'a dayandırmak kolaydır ancak Hz. Nûh'un ırkı ve konuştuğu dil nereye dayandırılacaktır? Buna tufanın mahalli olması görüşü de eklenince dil ailelerinin Hz. Nûh'un çocuklarına dayandırılması şüpheli hale gelecektir. Zaten bu tutarsızlıklar aydınlanma döneminde insanları dinin inkârına sevk etmiştir.

Sümer, Akad, Babil ve Asurlular gibi ilk çağ devletlerine bakıldığında bunların

⁹⁴ Ali Ergur vd. *Kültür Sosyolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 10.

⁹⁵ Abdülmelik Hişam el-Himyeri, *et-Ticân fi mülûki Himyer* (Yemen: Merkezu'd-Dirâsât, 1928), 29-30.

⁹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları 2006), 98.

⁹⁷ Ebû Dâvûd Süleyman es-Sicistânî, *es-Sünen* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), 3/318, (No. 3645), Ahmed b. el-Hüseyn Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Atta (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 10/215, (No. 20407); Harice b. Zeyd hadisidir, sahih olduğu söylenmiştir.

⁹⁸ Takyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-*fetâvâ**, thk. Abdurrahman Kasım (Riyad: Mecmau'l-Melik Fehd li't-Tibaa, 1995), 4/110.

⁹⁹ Carl Brockelmann, *Fikhu'l-luğati's-sâmiyye*, çev. Ramadan Abduttevvab (Riyad: Câmîatü'r-Riyâd, ts.), 14

¹⁰⁰ Subhi İbrâhim es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luğati* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1960), 47.

hepsinin Arapça konuştuğu görülmektedir.¹⁰¹ Bazı kaynaklar Sümerlerin Arapça konuşmadığını söyleseler de bunların yazı sistemlerinin Arapçaya çok yakın oldukları görülecektir.¹⁰² Yine Mısır ve Filistin topraklarında da Arapça ya da Arapçaya yakın bir dil konuşulmaktadır. Orta doğu dillerine bakıldığında Akad, Bâbil ve Asur dilleri Arapçanın lehçesi olarak kabul edilmektedir. Zira bu milletlerin torunları İslâmiyet döneminde bile Arapça konuşmaktadırlar. Bazılarının lehçesi Aramice ve Süryanice dilleri olarak adlandırılrsa bile kısa sürede Kureyş Arapçasına uyum sağlamışlardır. Batı Arap yarımadasında ise Kenanca ve Âramca gibi lehçeler kullanılırken Kuzey bölgelerinde Süryanice ve İbranice gibi lehçeler kullanılmaktadır. Hicaz Arapçası, Hadramice, Sebece, Amharca ve Geez gibi lehçeler de güney dilini oluşturmaktadır. Kadîm Mısır'da konuşulan Kıptice de Arapça'ya çok yakın dillerdendir. Hatta diğer kadîm Mısır dillerinin de Arapçaya büyük bir benzerliği vardır.¹⁰³ Hadramice, Sebece, Amharca ve Geez gibi güney lehçeleri ticari, kültürel ve sosyal etkileşimler sonucu özünü koruyarak hep Arapça olarak adlandırılmıştır.

Kadîm Arapçanın kuzey bölgesinden olan Süryanice ve İbranice gibi lehçelerin kökenden farklılaşip yeni bir dil olarak şekillendikleri görülür. Zira bu dillerin sahiplerinin kuzeye çıktıkça kadîm Araplarla aralarında dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik bağ zayıfladıkça bu dile de sirayet etmiş; zamanla Arapçadan uzaklaşmışlardır. Bu uzaklaşma daha ileri boyutlara ulaşınca da Sümerce gibi biraz daha farklı dillere evrilmiş olmalıdır. Hatta kuzeye çıkıldıkça Hint-Avrupa dilleri ile içinde Türkçenin de yer aldığı Ural-Altay dil grubu ve Çin dilleri oluşmuştur. Aynı durum doğu Afrika'dan içlere, batıya ve kuzeye gidildikçe de görülmüş; diller olabildiğince çeşitlenmiştir. Burada dikkat çekici bir nokta da kadîm Arapçanın güney lehçelerinden olan Hadramice, Sebece, Amharca ve Geez gibi lehçelerin hep Arapça olarak kalmasıdır. Zira bu bölgelerin üç tarafı denizlerle çevrili olduğu için insanlar Kuzeydekiler gibi Asya ve Avrupa'nın uzak ve geniş bölgelere yayılmamışlardır. Yayılmadıkları için de dilleri Asya ve Avrupalılar gibi çeşitlenememiştir. Bu çeşitlenme Avrupa'da görülse bile mekân genişliğinden dolayı Asya'da daha fazla olmuştur. Aynı durum Afrika kavimleri içerisinde de geçerlidir ki insanlar Arap yarımadasından uzaklaştıkça dil ve kültür yönünden çeşitlilik göstermiştir. Bu çeşitlilik ilk dönemlerde birbirine çok yakın iken sonradan artkça artmıştır. Zira yapılan arkeolojik, antropolojik ve tarihî araştırmalar İslâmiyet'ten önce de Arapçanın Afrika'nın yanı sıra İran, Ermenistan, Azerbaycan'ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan bölgede konuşulduğunu göstermektedir.¹⁰⁴

Bilim insanları Orta doğu dilleri arasındaki benzerliği açık bir şekilde belirtip bunları Sâmi dilleri olarak adlandırmaktadırlar.¹⁰⁵ Mezkûr diller fiil kökü ve kelime yapıları bakımından birbirine benzemekte, sözcükler aynı veya yakın anlamda kullanılmakta, seslerin hareketlerle sağlandığı sessiz harflerden oluşmaktadır. Bu dillerin tamamında yazının sağdan sola yazılması ve fiil cümlelerinin sıkça kullanılması

¹⁰¹ Bahadır Gülmez, *Kültür Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014), 26, 27.

¹⁰² Taciser Sivas, *Uygurlık Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 38.

¹⁰³ William James, *Kissatu'l-hadâra*, çev. Zeki Necip Mahmud vd. (Beyrüt: Dâru'l-Ceyl, 1988), 2/107.

¹⁰⁴ İbrâhîm Halîl Ahmed, *Muhammed fi't-Tevrâti ve'l-İncil ve'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1989), 142; Subhî, *Dirasat fi fikhi'l-luga*, 58.

¹⁰⁵ Yaqoob, "İslâmî Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller", 391, 392.

da bir başka benzerlik arasında sayılmaktadır.¹⁰⁶ Bu bilgiler ışığında dilciler Orta doğu dillerinin bir dilden türediğini kabul etmektedirler.¹⁰⁷ Ancak bunlar arasında Arapça her zaman geniş bir alanda kullanılma özelliğini tarih boyunca korumuştur. Zira Arapçanın zengin kelime hazinesi, çok anlamlılığı, bir anlam için farklı lafızların kullanılması ve eş anlam gibi özellikler ile diğer dillere benzemeyen 'rab ve tesniye olgusu onu ayrıcalıklı kılmaktadır. Diğer Sâmî dillerde olmayan dâd ve gayn gibi harflerle damak harfleri onu ses yönünden de zengin kılmaktadır.¹⁰⁸

Kur'ân'da, "kendilerine kitap, hikmet, güç ve peygamberlik verdiğimiz şahsiyetler" (el-En'âm 6/89) âyetinde Hz. Nûh'un da adı geçmektedir.¹⁰⁹ Hz. Nûh'un da yaşadığı mekân ve zaman dikkate alındığında onun köken dili konuştuğu ve ona köken dilde kitap verildiği açıkça söylenebilir. Bazı kaynaklar Hz. Şuayb'in sahifelerinden bahseder.¹¹⁰ Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) "Kur'ân'da adım Muhammed; İncil'de Ahmed ve Tevrât'ta Ahyed",¹¹¹ "Hz. Şuayb'in suhufunda ise Müşeffah'tır" buyurmuştur.¹¹² Bu bilgiler karşılaştırıldığında Muhammed, Ahmed, Ahyed ve Müşeffah isimlerinin Arapça terkip ve anlama çok yakın olduğu görülmektedir. Bu da göstermektedir ki tarih boyunca Ortadoğu dilleri Arapçaya yakın özellikler göstermiştir.

Sonuç

Edebiyat, tarih, arkeoloji, antropoloji, semiyoloji, etimoloji ve kültür tarihi gibi bilimlerde araştırma yapanlar, iletişimi ve en önemli iletişim aracı olan dili, köken dili ve dillerin çeşitlenmesini merak etmişler ve dille ilgili bazı teoriler geliştirmişlerdir. İnsanı yaratan, ona dili ve beyanı öğreten Yüce Allah da kutsal kitabında dille ilgili bazı malumatlar sunmuştur. Zira Yüce Allah Kur'ân'da başta insan, dil ve onun özellikleri olmak üzere her şeyi, kâinatın yaratılışını, insanlığın bidayetinden nüzûlüne kadar olan tarihi, ayrıntılarına girmeksizin ve eksik bırakmaksızın kullanıma yettiği kadarıyla açıklamıştır. Dolayısıyla Kur'ân, inanmak isteyen kullarına gerekli bilgileri kararınca sunmuştur. Dillerin kökeni ve çeşitlenmesi konusuna bu bakış açısıyla yaklaşan İslâm âlimleri, dil olgusunu ve dillerin çeşitlenmesini ta'lim-i esmâ âyeti ile beyânı ona öğretti âyeti bağlamında açıklamışlardır. Ulemâ arasında Hz. Âdem'e öğretilen köken dilin hangisi olabileceği konusu da gündeme gelmiş; kadîm dillerden olan Arapça ile Süryanîce olduğu dile getirilmiştir. Ancak âlimlerin çoğunluğu tercihini Arapçadan yana kullanmıştır.

Ehl-i Sünnet köken dilin Hz. Âdem'e ve ilk insanlara tevkîfi olarak

¹⁰⁶ Ebû Şekib Muhammed Takiyyuddin el-Hilâlî, *Hadîs ma'a zâ'ir kerîm* (Medine: Câmîatü'l-İslâm, 1974), 23.

¹⁰⁷ Tâhir Sâlih es-Semûni ed-Dımaşkî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1995), 2/811; Brockelmann, *Fikhu'l-lugati's-sâmîyye*, 14.

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, 4/110.

¹⁰⁹ İbn Nedîm, *Fihrist*, 14.

¹¹⁰ Ebu'l-Fadl Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 1/234.

¹¹¹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-ehâdîsi'l-mevdûa*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1392/1972), 326; Ali b. Muhammed b. Arrak el-Kinânî, *Tenzîhu's-Şeriatî'l-merfûa* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981), 1/338; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/336; Ebû Ahmed Abdullah İbn Adıyy, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 1/337.

¹¹² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 1/234.

öğretildiğini belirtmektedir. Mu'tezile tevkîfliği reddedip köken dil ve diğer dillerin insanlar arası uzlaşısı sonucu oluştuğunu; filozoflar ise meleke teorisi üzerinde durup dillerin insanlardaki yaratıcı potansiyelle oluştuğunu iddia ederler. Ancak burada dikkat edilmesi gerek bir ayrıntı vardır ki o da Ehl-i Sünnetin tevkîfliği kabul etmesi sadece köken dille sınırlıdır. Zira onlar köken dil dışındaki diğer dillerin insanların dil oluşturma yeteneği sayesinde çeşitlendiğini savunurlar. Buna göre Ehl-i Sünnet, tevkîflik teorisinin yanı sıra uzlaşısı ve meleke teorisini de kabul etmektedir.

Dillerin çeşitlenmesi konusuna gelince, İslâm âlimlerine göre insanoğlu dünya hayatına Mekke veya oraya yakın bir bölgede başlamıştır. Sonra insanlar çoğalarak Yemen, Mezopotamya, Bilâdü's-Şâm ve Mısır gibi bölgeleri yurt edinmişlerdir. Kuzeye yerleşen kavimler köken dilden Süryanîce ve Aramîce gibi dilleri oluşturmuş; daha kuzeye, doğuya ve batıya gidildikçe diller daha da çeşitlenerek dil ailesi adı verilen günümüz dillerinin ilk şekillerini oluşturmuşlardır. Aynı şekilde Mısır ve Habeşistan bölgelerinde de Kıptîce ve Sevâhîli gibi Arapçaya yakın diller oluşturmuştur. Ancak Yemen ve Arap yarımadasının pek çok bölgesinde değişik lehçeler konuşulsa da bunlar hiçbir zaman Arapça özelliğini kaybetmemiştir. Dillerin çeşitlenmesi daha çok ilk medeniyet merkezleri olan Hicaz, Yemen, Mezopotamya, Bilâdü's-Şâm ve Mısır bölgelerinden uzaklaştıkça gerçekleşmiştir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyasu Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ*. İstanbul: Başbakanlık K.M. Kültür Yayınları, 1972.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK, 2003.
- Aristotle. "De Interpretatione", *Complete Works: Digital Edition*. ed. Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press, 1995.
- Aster, Ernst Von. *Bilgi Teorisi ve Mantık*. çev. Macit Gökberk, İstanbul: Mehmet Sadık Kağıtçı Matbaası, 1945.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyip. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Berger, Peter - Luckmann, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn Ali. *es-Sünenu'l-kübrâ*. thk. Muhammed Atta, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bezzâvî, Kâdî Nasîrüddîn. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431/2011.
- Bickerton, Derek. *Âdem'in Dili*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Bolay, M. Naci. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Brockelmann, Carl. *Fikhü'l-lugati's-sâmîyye*. çev. Ramadan Abdu'ttevvab, Riyad: Câmîatü'r-Riyâd, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. *el-Câmî'u's-şahîh*. nşr. Mustaafa Dîbu'l-Buğa, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Câhiz, Ebû Osmân. *Resâilü'l-Câhiz*. thk. Abdüsselâm M. Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2006.

- Childe, Gordon. *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınları, 2001.
- Chomsky, Noam. – Foucault, Michel. *The Chomsky - Foucault Debate on Human Nature*. New York: The New Press, 2006.
- Coward, Rosalind. – Ellis, John. *Dil ve Maddecilik*. çev. Esen Tarım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Abdullâh b. Yûsuf. *el-İrşâd*. thk. Saîd Temîm, Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe, 1416.
- Çetin, Nihat M. "Arap", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Demir, Ramazan. *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi: Hz. Âdem'in Dili*. İstanbul Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2009.
- Dımaşkı, Tâhir Sâlih es-Semûnî. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1995.
- Diyarbakırî, Hüseyin Muhammed. *Târîhu'l-ḥamîs fi ahvâli enfesi nefis*. Beyrût: Dâr Sadır, ts.
- Durkheim, Emile. *The Rules of Sociological Method*. New York: Free Press, 1982.
- Ebussuûd Efendi. *İrşâdü'l-aḳli's-selîm*. Muhammed Subhî Hallak, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001/1421.
- Ellul, Jacques. *Sözün Düşüşü*. çev. Hüsamettin Aslan, İstanbul: Egin Yayınları, 2012.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, t.s
- Ergur, Ali. *Kültür Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Üzerine Bir Deneme*. çev. Önder Otçu, Diyarbakır: Avesta Yayıncılık, 2000.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ. *Harfler Kitabı*. çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Foucault, Michel. *The Archeology of Knowledge*. New York: Random House, 1972.
- Freud, Sigmund. *Yaşamım ve Psikanaliz*. İstanbul: Say Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *Maksâdü'l-esnâ fi şerhi meâni esmâillahi'l-hüsna*. thk. Bessâm Abdulvahab el-Camî. Kıbrıs: el-Cifân ve'l-Câbî, 1987.
- Geertz, Clifford. *Kültürlerin Yorumlanması*. çev. Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2010.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. çev. Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Güceyüz, İsa. *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bed'î*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Gülmez, Bahadır. *Kültür Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Harman, Ömer Faruk. "Havvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîru'l-vâdih*. Beyrût: Dâru'l-Ceyli'l-Cedîd, 1413.
- Hilâlî, Ebû Şekib Muhammed Takiyyuddin. *Hadîs ma'a zâ'ir kerîm*. Medine: Câmiatü'l-İslâm, 1974.
- Himyerî, Abdülmelik Hişâm. *et-Ticân fi mülûki Himyer*. Yemen: Merkezi'd-Dirâsât, 1928.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1376/1956.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn. *Mu'cemü meḳâyisi'l-luḡa*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 1389/1969.
- İbn Furek, Muhammed b. Hasan b. Mücerred makâlâti's-seyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî. thk. Daniel Gimaret, Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İbn Haldûn, Abdurrâhman Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-ehvâ ve'l-milel ve'n-nihal*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Maarif*. thk. Servet Ukkâşe, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1401/1970.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman Kasım, Riyad: Mecmau'l-Melik Fehd li't-Tibaa, 1995.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Kitâbü'l-Îmân*. Amman: Dârü'l-Beşîr, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1414/1994.
- İbrâhim Halil Ahmed. *Muhammed fi't-Tevrâti ve'l-İncil ve'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Menâr, 1989.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-aşfiyâ*. Kahire: Dârü's-Sa'ade, 1974.
- İsfahânî, Ragıb. *Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, b.y.
- James, William. *Kıssatu'l-hadâra*. çev. Zeki Necip Mahmud ve dv. Beyrût: Dârü'l-Cil, 1988.
- Kâdî Abdülcebâr, Ebü'l-Hasen. *el-Muğni fi ebvâbi'tevhîd ve'l-adl*. thk. İbrâhim Ebyarî, Kahire: Dârü'l-Misriyye, 1958.
- Kâdî Abdülcebâr, Ebü'l-Hasen. *Tenzihü'l-Kur'ân ani'l-metâin*. Beyrût: Dârü'n-Nahde, ts.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1408/1988.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekki Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Çur'ân ve tefsîrihi*. eş-Şarîka, Mecmûatu Buhûsi'l-Kitâb, 2008.
- Kıran, Zeynel – Kıran, Ayşe. *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.
- Kinânî, Ali b. Muhammed b. Arrak. *Tenzihu's-Serîati'l-merfûa*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1981.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdullah el-Ensârî. *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1430/2010.
- Lacan, Jacques. *My Teaching*. İngiltere: Verso Press, 2008.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf, Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 1980.
- Mâverdî, Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-dîn ve'd-dünya*. Dimeşk: Dârü'l-İbni'l-Kesîr, 2008.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed. *Tabsiratü'l-edille fi üsûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2003.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdullah el-Hakîm. *el-Müstedrek 'ale's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkader Atta, Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1990.
- Özlem, Doğan. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Notos Yayınları, 2019.
- Plato. "Cratylus", *Complete Works: Dijital Edition*. ed. John M. Cooper, Indianapolis: Phackett Publishing Company, 1997.
- Râfi', Mustafa Sâdik. *Târihu edebi'l-'Arab*. Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1999.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtiḥü'l-gayb*. Beyrût: Dârü'l-İhyâi't-Türâs, 1420.
- Reşid Rızâ. *Tefsîrü'l-menâr*. Kahire: el-Hey'el-'Amme li'l-Kitâb, 1990.
- Ritzer, George. *Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Hülür, Ankara: Deki Yayınları 2014.
- Sa'lebî, Ahmed İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Aşûr, Beyrût: Dâr İhyai't-Türâs el-'Arabî, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Tefsîru'l-Fâtîha ve'l-Bakara*. Arabistan: Dârü İbn Cevzî, 1423.
- Sanders, Barry. *Öküzün A'sı*. çev. Şehnaz Tahir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Saussure, Ferdinand. *Genel Dil Bilim Dersleri*. çev. Berke Vardar, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman. *es-Sünen*. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Sivas, Taciser. *Uygurluk Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Subhî İbrâhim es-Sâlih. *Dirâsât fi fikhi'l-luğati*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1960.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn. *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâi'hâ*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1998.

- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. Osman Akinhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınlar 1998.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdîsi'l-mevdûa*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ, Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1392/1972.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecîd, Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-beyân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Tatlıcan, Ümit. – Çeğin, Güney. *Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği*. drl: Güney Çeğin, vd., İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mesu'd b. Ömer. *Şerhü'l-Makâsîd*. thk. Abdurrahmân Umeyr, Kum: yy, 1371.
- Tura, Saffet Murat. *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Wittgenstein, Ludwig. *Felsefî Soruşturmalar*. Çev. Deniz Kanit, İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006.
- Yaqoob, Luay Hatem. "İslâmî Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 25/1, Haziran 2021, 385-407.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *Keşşâf*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1407/1997.
- Zıllıoğlu, Merih. *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınları, 1996.